

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

СРБИЈА:

Све што сте одувек желели да кажете о Србији, а нисте смели...

Уређивачки одбор

Мр Зоран Комадина, редовни професор (декан)
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Бранка Радовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Јелена Атанасијевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Анђелка Пејовић, редовни професор
Филолошки факултет, Београд

Др Владимир Поломац, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Никола Бубања, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Часлав Николић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Мирјана Мишковић-Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Катарина Мелић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. д' Анунцио”, Пескара, Италија

Др Ала Татаренко, редовни професор
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина

Др Зринка Блажевић, редовни професор
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска

Др Миланка Бабић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина

Др Михај Радан, редовни професор
Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија

Др Димка Савова, редовни професор
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска

Др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредници

Др Драган Бошковић, редовни професор (одговорни уредник)

Др Часлав Николић, редовни професор

Рецензенти

Др Душан Иванић, редовни професор (Београд)

Др Александар Јерков, редовни професор (Београд)

Др Драган Бошковић, редовни професор (Крагујевац)

Др Богуслав Зиелински, редовни професор (Познањ, Пољска)

Др Душан Маринковић, редовни професор (Загреб, Хрватска)

Др Роберт Ходел, редовни професор (Хамбург, Немачка)

Др Ала Татаренко, редовни професор (Лавов, Украјина)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XVII међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(28–29. X 2022)

Књига II

**СРБИЈА:
Све што сте одувек желели да
кажете о Србији,
а нисте смели...**

Уредници

Проф. др Драган Бошковић
Проф. др Часлав Николић

Крагујевац, 2023.

САДРЖАЈ

О КЊИГАМА СА XVII МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ
СКУПА „СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ” / 5

О КЊИЖЕВНОКУЛТУРОЛОШКОЈ КЊИЗИ СА XVII МЕЂУНАРОДНОГ
НАУЧНОГ СКУПА СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ / 11

Часлав В. НИКОЛИЋ

САН О СРБИЈИ У ДРУГОЈ КЊИЗИ СЕОБА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 17

Светлана М. РАЈИЧИЋ ПЕРИЋ и Владимир Б. ПЕРИЋ

ОД ОТАЏБИНЕ ДО МАТЕРИНЕ: ИМАГИНАРНО И СИМБОЛИЧКО
РОДА У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ 21. ВЕКА / 25

Јасмина М. АХМЕТАГИЋ

„ПОЗНАТО ЈЕ ШТА СЕ РАДИ У ПАРКУ”: СВЕОБУХВАТНО
УТРОЖАВАЊЕ ДРУГОСТИ У СРБИЈИ ДЕЈАНА АЛЕКСИЋА / 33

Миломир М. ГАВРИЛОВИЋ

МОДЕЛ ПРИХВАТЉИВОГ МОДЕРНИЗМА У ПОСЛЕРАТНОМ
ЈУГОСЛОВЕНСКОМ СОЦИЈАЛИСТИЧКОМ ДРУШТВУ – ИЗМЕЂУ
ИДЕОЛОШКЕ КОНТРОЛЕ И ПОЕТИЧКИХ ТРАГАЊА / 43

Снежана С. БАШЧАРЕВИЋ

ДЕСАНКА И ДАВИЧО О СРБИЈИ / 53

Луна М. ГРАДИНШЋАК

СРБИЈА И СРПСКО У ПЕСНИШТВУ БРАНКА МИЉКОВИЋА / 61

Јелена С. МЛАДЕНОВИЋ

СРБИЈА БРАНКА МИЉКОВИЋА / 73

Милан Б. ГРОМОВИЋ

СРБИЈА ИВАНА В. ЛАЛИЋА / 83

Јована С. АНЂЕЛКОВИЋ и Милица Б. МОЈСИЛОВИЋ

МИТ(ОМАНИЈА) О СРПСТВУ КАО (УНУТРАШЊЕМ) ЕГЗИЛУ У
ПОЕЗИЈИ И ЛИРСКИМ ЗАПИСИМА МИЛОСАВА ТЕШИЋА / 95

Софија П. МАТИЋ

СРБИЈОМ СЛОМА: СТАТУС КУЛТУРЕ СЕЋАЊА СРПСКОГ
НАРОДА У ПОЕЗИЈИ МИЛОСАВА ТЕШИЋА / 107

Оља С. ВАСИЛЕВА

СРБИЈА, „НЕБЕСКО ХТЕЊЕ”.

ПАВЛОВИЋЕВА ПЕСНИЧКА СКИЦА ДРУГОГ ПОЧЕТКА / 117

Милица В. ЂУКОВИЋ

СРБИЈА, СЛОВЕНИЈА, ПОЉСКА, ЛИТВАНИЈА:
„ТАМО” ПОЕЗИЈЕ ДРАГАНА БОШКОВИЋА / 127

Тања М. ВУКОВИЋ и Марија В. РАДУЛОВИЋ

ДИСОВО ПРОЛЕЋЕ – ПОЕТСКИ БРЕНД СРБИЈЕ / 137

Василије К. МИЛНОВИЋ
КОНТРАКАНОН СТАНИСЛАВА ВИНАВЕРА:
ЈЕДНА НЕОСТВАРЕНА МОГУЋНОСТ СРПСКЕ КУЛТУРЕ / 147

Милица С. СТАНКОВИЋ
ДНЕВНИК 2020: СРБИЈА И РЕГИОН ИЗ УГЛА
САВРЕМЕНИХ ПИСАЦА И СПИСАТЕЉИЦА / 159

Саша Ж. РАДОВАНОВИЋ
АЛЕТИОЛОШКО-ТОПОЛОШКО АНАЛИЗА
– СПОМЕНИК КОСОВСКИМ ЈУНАЦИМА / 171

Милица А. КАНДИЋ и Александра В. ЧЕБАШЕК
БЕОГРАД ИЗМЕЂУ БЕРЛИНА И ИСТОРИЈЕ У РОМАНУ
ОМАМА СЛОБОДАНА ВЛАДУШИЋА / 181

Јелена З. МИЛИЋ
У БЕЗДНУ, ДО БЕЗДНА: ХРОНОТОП СРБИЈА – БЕОГРАД СА КНЕЗОМ
МИХАИЛОМ, АНАСТАСОМ ЈОВАНОВИЋЕМ И ЈУЛИЈОМ ХУЋАДИ / 191

Марија ГРУЈИЋ
ПАРАЛИТЕРАРНИ СВЕТОВИ ПОПУЛАРНЕ МУЗИКЕ У СРБИЈИ / 203

Марија Ж. ЉЕВНАИЋ
ИДЕЈЕ НЕВЕРТА SPENSERA U SRPSKOJ PERIODICI:
ČASOPIS MATERINSKI LIST / 219

Верка Г. КАРИЋ и Теодора С. ИЛИЋ
СТИГМАТИЗАЦИЈА ЖЕНСКОГ ТЕЛА У РОМАНИМА ПАДА АВАЛА
БИЉАНЕ ЈОВАНОВИЋ И БОЛДВИН МИЛИЦЕ ВУЧКОВИЋ / 229

Жарко Н. МИЛЕНКОВИЋ
КВИР СРБИЈА: ГЕЈ ПРОЗЕ ПУРИШЕ ЂОРЂЕВИЋА,
ДЕЈАНА НЕБРИГИЋА И УРОША ФИЛИПОВИЋА / 239

Софија Д. ФИЛИПОВ РАДУЛОВИЋ
ГДЕ (НИ)ЈЕ СРБИЈА У ДНЕВНИКУ О ЧАРНОЈЕВИЋУ? / 251

Јелена И. МАРИНКОВ
СРБИЈА ИЛИ РУСИЈА – ХРОНОТОП ДВОЈНИШТВА
У ДРУГОЈ КЊИЗИ СЕОБА / 261

Данијела М. ЈАЊИЋ
ПУТОПИСНИ ПОГЛЕД ЦРЊАНСКОГ НА СРБИЈУ
ИЗ АВИОНА И НА ИТАЛИЈУ СА КОПНА / 271

Никола М. ЂУРАН
ИДЕЈА СРБИЈЕ У РОМАНУ **СЕОБЕ** И ЗБИРЦИ ПЕСАМА
ЛИРИКА ИТАКЕ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ НАСУПРОТ
СЛИЦИ СРБИЈЕ У ГЛОБАЛНОМ НАРАТИВУ / 277

Катарина С. ЛАЗИЋ
ЗАШТО НЕМА СРБИЈЕ КОД АНДРИЋА?
КОД ЦРЊАНСКОГ? КОД ПЕКИЋА? / 287

Александра З. СТОЈАНОВИЋ
ЗИДАТИ ГРАД, СРУШИТИ СЕБЕ: ИДЕОЛОШКИ АСПЕКТИ УМЕТНИЧКЕ
ГРАДЊЕ У РОМАНУ **ГРАДИТЕЉИ** БОРИСЛАВА ПЕКИЋА / 299

Јована Д. КОСТИЋ
НЕСТАЈАЊЕ И ПРИПОВЕДАЊЕ
У РОМАНУ ПЕШЧАНИК ДАНИЛА КИША / 311

Вања Н. КОВАЧЕВИЋ
СРБИЈА У СРПСКОЈ (УСМЕНОЈ), СРЕДЊОВЕКОВНОЈ, МОДЕРНИСТИЧКОЈ
И ПОСТМОДЕРНИСТИЧКОЈ) ЛИТЕРАТУРИ? / 319

Павле Ђ. БОТИЋ
КРСТОНОСНА СРБИЈА / 331

Марија М. ПАНИЋ
ЗУБАР, ЈЕДНОРОГ, СУП И ДРУГИ СИМБОЛИ
ИЗ СРПСКОГ ФИЗИОЛОГА У ОДНОСУ НА ФРАНЦУСКЕ БЕСТИЈАРНЕ
ЖИВОТИЊЕ: НЕКЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ СРПСКОГ ФИЗИОЛОГА / 339

Ђорђе М. ЂУРЂЕВИЋ
АНЂЕЛИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ / 351

Маја М. АНЂЕЛКОВИЋ
ПРЕДСТАВА МАНАСТИРА СТУДЕНИЦЕ У ПУТОПИСНОЈ
ПРОЗИ КРОЗ СРПСКЕ ЗЕМЉЕ МЕРИ ДАРАМ / 361

Тихон М. РАКИЋЕВИЋ и Миљана М. МАТИЋ
СРПСКО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ У ДИГИТАЛНОЈ СФЕРИ:
ДИГИТАЛНА СТУДЕНИЦА / 373

Александра МАТИЋ
КУЛТУРА И ЗАКОНИ ГОСТОПРИМСТВА У
СРПСКОЈ УСМЕНОЈ ЕПИЦИ / 387

Ана С. ЖИВКОВИЋ
МОТИВ КРСНЕ СЛАВЕ КАО DIFFERENTIA SPECIFICA СРПСКЕ
КЊИЖЕВНОСТИ: ПРИЛОГ ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНОМ
ПРОУЧАВАЊУ СРПСКЕ РЕАЛИСТИЧКЕ ПРИПОВЕТКЕ / 397

Вукашин МИЛИЋЕВИЋ
ДОСИТЕЈ, МАНТИЈА И ДОСИТЕЈЕВШТИНА / 419

Александра П. СТЕВАНОВИЋ
НА ХОДОЧАШЋУ У ТОПОЛИ: СРБИЈА КРАЈА XIX ВЕКА У ПУТНИМ
БЕЛЕШКАМА КНЕЗА БОЖИДАРА КАРАЂОРЂЕВИЋА / 429

Сања В. ГОЛИЈАНИН ЕЛЕЗ
НА РАЗМЕЂИ ВЕРЕ И СУМЊЕ – АГОНАЛНОСТ СРЖНИХ И КРУЖНИХ
ИДЕНТИТЕТА ДУХОВНОСТИ СРПСКОГ ПЕСНИШТВА / 443

Марија М. ШЉУКИЋ
СЛИКА СРБИЈЕ ТОКОМ ВЕЛИКОГ РАТА КРОЗ ПРИЗМУ ЂАЧКОГ
БАТАЉОНА У ВРЕМЕНУ СМРТИ ДОБРИЦЕ ЂОСИЋА / 459

Ива Г. ТЕШИЋ
МАТОШ VS. СКЕРЛИЋ / 469

Марина М. ПЕТРОВИЋ ЈИЛИХ
СЛИКА СРБИЈЕ У РОМАНУ ДОБРИ ДАНИ МАРКА ДИНИЋА ИЗ
ПЕРСПЕКТИВЕ СТУДЕНАТА И СТУДЕНТКИЊА ГЕРМАНИСТИКЕ / 479

Марија М. ПЕЈИЋ
СРБИЈА У РОМАНУ КОМО СРЂАНА ВАЉАРЕВИЋА / 491

Tomislav M. PAVLOVIĆ
LORENS DAREL NAD SRBIЈOM / 501

Јелена Н. АРСЕНИЈЕВИЋ МИТРИЋ и Јана М. АЛЕКСИЋ
„КРОЗ ПРОЗОР ХОТЕЛА МОСКВА, С ПОГЛЕДОМ НА
ЗАПАД” – СРБИЈА У ХАНДКЕОВИМ ЕСЕЈИМА / 509

Милош М. ЈОВАНОВИЋ
ХАНДКЕОВА ФЕНОМЕНОЛОГИЈА АПРИОРИЗМА СРБИЈЕ / 519

Ана М. НИЋИФОРОВИЋ
ПЕТЕР ХАНДКЕ И СРБИЈА / 527

Наташа П. РАКИЋ
СРБИ(ЈА) У НЕМАЧКОЈ НА ПРИМЕРУ ТЕКСТОВА
БРАНКИЦЕ БЕЧЕЈАЦ / 535

Миломир М. ГАВРИЛОВИЋ¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

МОДЕЛ ПРИХВАТЉИВОГ МОДЕРНИЗМА У ПОСЛЕРАТНОМ ЈУГОСЛОВЕНСКОМ СОЦИЈАЛИСТИЧКОМ ДРУШТВУ – ИЗМЕЂУ ИДЕОЛОШКЕ КОНТРОЛЕ И ПОЕТИЧКИХ ТРАГАЊА²

У раду се преиспитује уврежено књижевноисторијско мишљење према којем српска књижевност послератног модернизма, обликована превасходно у педесетим годинама двадесетог века, представља *ослобођење духова* у којем је, упркос наметима владајућег тоталитарног система, децидно освојена слобода говора и аутономност књижевног (уметничког) дела. Сматрамо да су оквири уметничке слободе били не освојени, већ додељени, те да се књижевност послератног модернизма, а пре свега поезија, обликовала не толико према етичким постулатима на које је полагала право, но у тематским оквирима и у маниру поступака на које је била упућена. Будући да је познат одсудни значај модернистичких поетичких трагања након Другог светског рата за развој српске књижевности друге половине прошлог века – сазнања изнесена у овом раду унеколико могу кориговати фиксно успостављене књижевноисторијске перспективе.

Кључне речи: послератни модернизам, социјалистички естетизам, идеолошко преобликовање књижевности

Теоријски оквири према којима постављамо однос утопистичког тоталитаристичког система, што ФНРЈ/СФРЈ и делатно јесте била, према уметности јесу:

- *идеолошка реинтерпретација*; Према Лују Алтисеру (2009: 51), идеологија делује са намером да постане *омниисторијска реалност*, односно да се представи надисторијском и тиме неупитном. Свака идеологија претпоставља „имагинарну транспозицију реалних услова егзистенције” (Алтисер 2009: 54). Самим тим, идеологија је *поглед на свет* (в. Алтисер 2009: 53) и захтева *интерпретацију* света да би се прихватиле на тај начин обликоване *имагинарне представе* са намером да све „што је одражено у имагинарној представи света, [...], [постане – М. Г.] услов људске егзистенције” (Алтисер 2009: 55).
- *трансконденција стварности*; Према Карлу Манхајму (1968: 159), идеологије су теоријске „идеје које трансцендентирају егзистенцију” и подразумевају преобликовање стварности (*трансконденцирање егзистенције*) на нивоу замишљеног друштвеног концепта, док су утопије, које такође подразумевају трансцендентирање егзистенције, пре свега усмерене на делатне видове преобликовања стварности у оквиру саме (презентације) стварности (уп. 1968: 157–161). Од свих друштвених облика у утопијском

1 milomir.gavrilovic@filum.kg.ac.rs

2 Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години број 451-03-47/2023-01/ 200198).

систему потражује се „трансценденција уроњена у ’стварно постојање’” (Манхајм 1968: 200), која директно обликује „целокупни духовни живот” (Манхајм 1968: 200).

- идеолошко преобликовање „природног” поретка и историјског шока; Бартова концепција о крађи природног говора открива да идеолошки светоназори покушавају да неприродно стање света учине „природним” и надисторијским. Француски филозоф указује на то да идеолошка злоупотреба митова кулминира у намери да оно што поручују не претендује да буде део историјског времена или догађаја (које је променљиво и нестабилно), већ природног поретка (ригидног, поузданог, неизменљивог), што је и коначни циљ идеолошке манипулације (в. 1971: 263–282, 297–305, 2013: 8–9).

Дакле, циљ инструментализације културе у друштвеним оквирима социјалистичког система заснованог на марксистичким учењима попут југословенског није ништа друго до идеолошки заснован поступак трансценденције субјекта, односно човека, у ону духовну позицију у којој ће постати пријемчиви материјал за прихватање наметнутих фиксних оквира света. Односно, у позицију у којој ће постати идеологијом формиран субјект и постојати као такав. Култура, у тој констелацији односа – као истакнуто „питање вредности” (Иглтон 2017: 17) – јесте пре свега проводник идеолошког супстрата усмереног на обликовање популације:

Социјализам се мора идентификовати са слободним стваралаштвом и културном акцијом који су окренути *свеситраном преображају радног човека, хуманизацији свих његових односа*, општем културном успону самоуправљача који развијају активан однос према својим културним потребама. (Хаџи Васиљев 1968: 262)

Циљ марксистичке, и из ње изведене комунистичке (али и сваке друге) идеологије, према већ поменутих бартовским одредницама везаним за идеолошко моделовање говора, неприродно је (у историјско-позитивном смислу) преобликовање (перцепције) стварности у складу са жељеним параметрима. У том процесу културна делатност треба да учествује у идеолошкој транспозицији човека у идеолошког субјекта, али и да буде производ стварања тако замишљеног човека; да уједно буде и темељ и циљ човека као идеолошког пројекта. Овакав теоријски оквир подразумева да све што угрожава (социјалистички) утопијски пројекат буде санкционирано, измењено, или, у крајњој мери, уклоњено, при чему је, природно, и аутономија уметности била стриктно контролисана од стране партијских светоназора. На тај је начин и засновано оправдање ригидне друштвене контроле. Све што води до *дехуманизације културе* (термин Хаџи Васиљева) у функцији проводника идеолошког супстрата означивано је ретроградним, друштвено и идеолошки опасним, јер је водило ка идејној дезинтеграцији социјализма. Са једне стране, уметност је морала „бити ангажована у борби радничке класе и свих напредних снага за револуционарни преображај друштва” (Деретић 2007: 1120), док је са друге управо та ангажованост постала очита експликација „складне синтезе умјетности и револуције” (Ласић 1970: 30). Слобода стваралаштва у таквом систему није била дозвољена, већ је свеукупна стваралачка енергија била усмеравана ка активном учешћу у изграђивању социјалистичког друштва. Управо у таквом, готово монолитном, културолошком миљеу и идеолошком контексту настала је послератна југословенска и српска модерничка књижевност.³

3 Овај рад, пре свега ограничен захтеваним обимом, представља само књижевноисторијску скицу проблема који се у њему разматра. Сама тема, мноштво на овом месту непоменути грађе,

По завршетку Другог светског рата целокупно испољавање југословенског друштва стављено је пред директну политичку и идеолошку контролу. КПЈ је одређивала оквире новоствореног друштвеног поретка, а ка одређивању положаја и улоге уметности у социјалистичком државном систему усмерена је значајна пажња идеолошких светоназора. Свакако, узуси уметничког стварања, под притиском партије, стављени су на веома јасно опцртану идеолошку позицију, те је држава директно захтевала да оно што се у старијим приручницима теорије књижевности звало *идејни слој* управу према шире заснованим интересима заштитивања и развоја друштва. Обликован је и охрабриван модел уметности најчешће називан *соцреализмом*. Два основна постулата соцреалистичке уметности били су (псеудо)реалистички приказ и ангажованост при представљању. Социјалистички реализам је потраживао формулативност и схематичност, и сводио је књижевност на узак круг тема и поступака. Вољом комунистичке власти књижевност је сведена на безбедне идеолошке оквире, односно на познате и прописане теме и поступке, уз укидање аутономије стварања, и подређивање уметности циљевима револуције. Дакле, књижевност, и уопште култура, активно су ангажоване у вулгарној транспозицији друштва у идеолошки пројектовану позицију, и у строго контролисаној грађанској и културној трансценденцији човека у идеолошког субјекта. Тежња ка реалистичком приказу, и потреба за ангажованим обликовањем такве псеудореалистичке визуре усмерени су ка потражењу слике света која је одражавала жељене и пројектоване циљеве идеологије којој је књижевност требала да служи, попримивши посве уско сведену, и ригидно регулисану, тенденциозну и утилитарну функцију:

Партија као водећа идејна снага заступа једну ширу културну платформу према којој је књижевности била додељена просветитељска и револуционарна улога. Као облик 'идејне надградње' и медиј путем кога се, поред филма и позоришта, најефикасније може утицати, она се третира као средство за подизање културног нивоа и свести маса и помагач у пропагирању новог друштвеног поретка. (Пековић 1986: 31)

Тако обликовани „поетички” захтеви нагрзли су реалистички проседе у оној мери у којој је он морао да буде одраз не стварносне, или било какве у традиционалном смислу „реалистичке”, већ утопистичке слике света и позиције човека у њему (уп. Гројс 2009: 84–110).

У првим годинама након Другог светског рата идеологијом обликовани књижевни модел социјалистичког реализма био је стабилан, барем у оној мери у којој је то био и идеолошки систем који га је прописао. Промену како у свим оквирима друштва тако и у статусу књижевности иницирала је политика, тачније идеолошки сукоб југословенског комунистичког естаблишмента са совјетским Коминформом 1948. године, што је, након резолуције Информбироа, и чувеног Титовог *не упућеног* Стаљину, резултирало преформулацијом целокупног домаћег социјалистичког поретка. На књижевном плану, поред доминантног модела соцреализма, појављује се, испрва сасвим стидљиво, и друго виђење улоге и позиције уметности и књижевности у социјализму, чије је конституисање омогућено попуштањем идеолошких стега. Тај други модел назван је *модернизмом*. На овом месту не можемо детаљније улазити у целокупну проблематику рађања послератне модерн(истичк)е књижевности, као ни књижевног сукоба између реалиста и модерниста (в. Пековић 1986, Бошковић 1981). Довољно је указати на

историјских догађаја и фигура, значајних политичких и књижевних догађања, полемика, детаљније разматраних поетичких појава, као и многе друге значајне појединости – захтевају значајно већи простор; тек су основе разматране проблематике на овом месту представљене.

то да је са попуштањем идеолошких баријера и преформулисањем спољнополитичких циљева ФНРЈ отворен простор за формирање једне књижевне тенденције, модернизма, који није био правац, у строгом књижевноисторијском смислу, већ више „нов модел књижевности” (Деретић 2007: 1148), тачније платформа заснована на потреби да укаже на одређене књижевне стваралачке могућности и да освоји институцију слободе књижевног стварања и израза. Модернизам, као широко постављена уметничка појава, (не само књижевна), заснована пре свега на утицају предратних авангардних поетика и искустава модерне светске књижевности, условљава „диференцирање књижевних гласова и обликованих поступака, промену угла гледања на свет, настојање да се традиционалне вредности интегришу у модерну књижевну структуру, да се ова тим путем изнутра обнови и учини способним да изрази нову, друкчију слику света” (Деретић 2007: 1150), и, у том смислу, постаје прекретница у развоју целокупне српске књижевности друге половине двадесетог века.

Модернизам је функционисао и као директна уметничка реакција усмерена на „социјалистички реализам као збир свемоћних формула о уметности и монолитну уметничку праксу” (Лукић 1968: 24). У процесу прекомпоновања спољнополитичких потреба и позиције државе, идеолошко размимоилажење са Стаљиновом политичком визијом и диктатуром, и, у некој мери и привидно, отварање ка западу и његовим вредностима, културним, капиталистичким и другим, по најпре, идеолошким – соцреализам је након 1948. године суптилно и у етапама напуштен као доминантна уметничка парадигма. Међутим, све до 1958. године, па и касније у мање транспарентном виду, српску и југословенску књижевност одликоваће низ полемика, од којих су најзначајније вођене на линији модернизам–реализам, и који су заправо означили „прелазак са идејног монизма на књижевно-идејни дуализам” (Тимченко 1975: 475). Потраживања модернистичког табора исцрпљивала су се најпре кроз борбу против свеprisутности и обавезности соцреалистичких топоса и узуса, што је подразумевало и борбу против догматизма и утилитарне употребе уметности, самим тим и борбу за аутономију уметности и слободу стварања која је попримила генерализујући вид тежње за несанкционисаним укључивањем модерних искустава српске и светске уметности и књижевности у савремено стваралаштво. Чини се да је књижевноисторијска валоризација овог конфликта једнострано упутила на победнике самог спора: „Историјску победу [...] однела је струја која се залагала за слободу стваралаштва, за тражење нових форми казивања, за постојање различитих књижевних поступака, токова и струја.” (Лукић 1968: 29) Међутим, иако је целокупни сукоб привидно имао артикулацију унутар уметничких и књижевних кругова, заправо је био пројекат власти која га је искористила не би ли се позиционирала према сопственим политичким интересима и тако оптирала за бољу међународну репрезентацију. Целокупна та завада је била „шифра којом се [...] решавало и општије питање нормалне културне везе Југославије са светом” (Лукић 1968: 29).

Југословенска тоталитарна власт дозволила је одређене уметничке слободе, док је друге суспендовала, под привидом компензације већ дозвољених слобода. Тиме је покушала да позиционира сопствено политичко место у свету – и према западу и према истоку. Књижевницима су дате одређене слободе везане за књижевни израз и теме, док су и даље санкционисана она књижевна дела која су подривала идеолошку устројеност система. Јасан је утицај државне воље на културном плану, будући да је дозвољавала, на моменте чак и охрабривала, дебате о позицији и улози уметности и књижевности у социјалистичком друштву,

контролишући и усмеравајући на тај начин све оне који су се у оквиру унеколико и диригованих дебата исказивали. Са становишта и унутарње и спољне политике то је био интеллигентан и лукав потез јер је „Политичарима и идеолозима [био – М. Г.] потребан [...] у том тренутку аргумент о постојању [...] борбе мишљења која разбија догматизам” (Лукић 1968: 117).

Сасвим сигурно, КПЈ је „у том тренутку више стало до спољне политике него до стварне унутрашње слободе у југословенској култури” (Лукић 1968: 118), што упућује на то да је расправа била инсценирана да би била искоришћена у спољнополитичке сврхе, самим тим, искоришћени су и писци и књижевност. КПЈ јесте иницирала поменуте књижевне разговоре и полемике, али не са идејом да дозволи слободу уметничког испољавања, већ да понуди симулацију друштвених и стваралачких слобода коју ће представити као идеолошки поен на пољу спољнополитичке борбе, али и да стриктно дефинише реалне оквире слободе књижевне артикулације, и уопште слободе говора и мишљења. Партијском врху било је стало да укаже и на то да представља друштво слободније од совјетског, које је „изворније” социјалистичко, те је рекламирала такав „успехе” самим постојањем полемике. У стварности, полемика је била дозвољена, све док она, али и сама књижевност која се ствара у њеним оквирима и на њеним маргинама, не подрива, на ширем друштвеном плану, идеолошке постулате којих се партија стриктно држала.⁴

Сама полемика је, барем са становишта модерниста, резултовала делатнијим одвајањем од догматичних намета социјалистичке литературе, и то у ширим оквирима и кроз снажније уметничке реакције, него што је то, вероватно, КПЈ очекивала. Партија је, свакако, јасно маркирала поље слободе, што се огледало на политичком и културном плану. Да је то заиста и желела, КПЈ би, попут других комунистичких режима, тежње ка модерном изразу и аутономији књижевности ефектно забранила и потиснула. Међутим, у светлу полемике са совјетским моделом социјализма, и будући да је владајућа партија хтела да укаже да се одваја од стаљинизма, да је идеолошки напреднија и отворенија држава, искористила је културу и књижевност као лакмус папир идеолошког надмудривања. Ипак, на тај начин је и омогућила стварање и обликовање модернистичких поетичких трагања, из којих се развила велика српска књижевност друге половине двадесетог века.

Почетком педесетих година прошлог века на књижевну сцену ступа читав низ нових гласова, модернистички усмерених, предвођених Васком Попом и Миодрогом Павловићем. Света Лукић је, 1968. године, у студији *Савремена југословенска лијтература (1945–1965)* назвао *ослободивоцима духа* прву генерацију послератних књижевника, попут поменутих песника, указујући, пре свега, да се њихов однос према наметима соцреализма јасно указивао и преко стилских и

4 Уп. са: „Две међусобно привидно супротстављене стваралачке тенденције кондензоване у ’модернизам’ и ’реализам’, односно авангардизам и традиционализам, представљале су два основна тока уметничког стварања, али и покретаче ширег културног развоја. Да је било који од њих био политичким путем онемогућен, а могао је лако бити и један и други, била би порекнута флексибилна културна политика југословенске комунистичке партије. Тактичким циљевима владајуће партије и њеном амбивалентном међународном положају културни плурализам је био не само прихватљив него и неопходан. Плурализам је прокламован као ново начело културне политике. То начело није представљало озбиљнији ризик за раније утврђен неприкосновени статус комунистичке идеологије, јер је тадашњи плурализам био израз разноврсности у естетским одређењима међу истомишљеницима, односно међу онима који су револуционарну идеологију прихватили као апсолутно позитивну вредност на етичком плану, [...], или који ништа од тога нису отворено доводили у питање.” (Радуловић 2007: 166)

језичких иновација, авангардизације израза, усмерења ка форми, апстракцији, мутнијој симболизацији и другим поетичким и формалним тежњама. Међутим, Лукић (1968: 48) примећује да се кроз освајање поменутих поетичких тежњи и уметничких поступака обликује књижевна платформа коју је назвао *социјалистички естетизам*:

Естетизам заузима дифузни простор између истицања независности, аутономије уметности и испитивања њене структуре. Он се бори за естетичку аутохтоност, не доспевајући до комплексније студије уметничког дела. Његова највећа заслуга лежи, можда, баш у томе што се супротставља инструментализму, грубом подвргавању уметности неким другим сврхама.

На овај начин конципирана етичка основица социјалистичког естетизма израз је

одређене климе у књижевном животу, у којој се [...] слободније истражују најразличитије изражајне могућности, у којој се асимилују модерна светска искуства и запостављају главобољна питања комуникације са читаоцем и комуникативности уопште, у којој литература, у неку руку, постаје сама себи тема и сама себи сврха. (Лукић 1968: 49)

Социјалистички естетизам представљао је и уметничку и књижевну тенденцију која је утицала на идеолошко програмирање модернистичке књижевности, будући да је обликовала њене тежње, поступке, теме и израз према намерама идеолошког система који ју је и допуштао и користио у складу са својим унутрашњим и спољнополитичким интересима. Иницијатива за допуштање стварања у модернистичком кључу активирана је будући да је владајућој партији била потребна књижевност која симулира слободније коришћење модерних искустава, аутономију књижевности, слободоумље, артизам и естетизам – али која не задире превише у критичку стварност, него се усмерава ка поетизму, фантастици, ониричком, сомнамбулном, фантазмагоричном, тамнијем симболичном или апстрактном изразу, интелектуализму и есејизму. Другим речима, модернизам се од савремених, социјалних, колективних, политичких и идеолошких тема преусмерава ка естетском индивидуализму и ка коришћењу оних поступака и типова књижевног говора који се ослањају на искуство авангардних поетика и модерне светске књижевности, а који унеколико проблем комуникације са аудиторијумом постављају у други план.⁵ Дакле, модернизам се усмерава ка оним поетикама које *лепоју* или форму постављају изнад *јоруке*, уз подразумевану самосвест о јасно сигнализираним забрањеним тематским реонима. Овакав поступак је донео и по ригидни идеолошки систем негативне последице, али је барем у шестој

5 Уп. са: „На културном плану слобода се у комунизму исцрпљивала у могућности да се стварају или произвољно измишљају уметничке форме, али само оне и онакве које су директно или макар посредно афирмативно опредељене према постојећем друштвеном стању, које су према том стању и историјској суштини епохе идеолошки неутралне, и оне које привидно критикују дух времена, али са позиција владајуће друштвене идеологије, а не у светлости природне и првородне човекове духовности. Тако су модернисти могли, по интуицији или према слободном нахођењу, да стварају потпуно нове уметничке форме, под условом да је њихова садржина апстрактна, естетизантна, али не и нове форме које су израз социјалне, историјске и религиозне самосвести уметника; такође су слободно могли да афирмишу поетике модерних европских писаца (Џојса, В. Вулф, Фокнера, Пруста, Сартра, Камија...), који су у готово свим осталим комунистичким државама прећутно били забрањени. Исто тако и традиционалисти су могли да реафирмишу све вредне ствараоце из прошлости, осим оних чија дела и политичка опредељења отворено или посредно доводе у питање владајућу идеологију.” (Радуловић 2007: 164–165)

декади прошлог века такав однос поетичко–идеолошких затезања стабилно функционисао и директно одредио поетичка трагања послератних модерниста.

У педесетим годинама прошлог века описани државни гамбит са слободом стварања наизглед је давао резултате. КПЈ је дозволила да се књижевност креће ка модерним тенденцијама што је на спољнополитичком плану пласирано као очигледан пример зрелости југословенског социјалистичког друштва. Књижевницима је привидно дозвољено да прате своју музу онако како желе, све док не дирну у јасно сигнализирани оквире утопијског идеолошког југословенског концепта и његових монолитних одредби. Тако конципирани друштвени/књижевни договор подразумевао је да је слобода уметничког говора била парцелисана у практичном смислу и да је јасно сигнализирано да је забрањено све што подрива темеље владајућег система.⁶ Тиме није, свакако, извојевана слобода за аутономију стваралаштва и уметности, већ се делимично изменила парадигма везана за борбу против догматизма, али, што је од највишег значаја, дозвољен је, и унеколико форматиран, модернистички песнички говор. Државна идеологија, (која и није покушавала да разуме потенцијално веома субверзивне представљачке могућности новоформираног модернистичког израза), при томе је себе посматрала као митологију – као систем који одређује узусе света функционише дозвољавајући само оне облике говора који не руше поставке тог света.

Дакле, српска књижевност у социјалистичком друштву педесетих година прошлог века одређена је кроз постепено уклањање или ублажавање елемената литературе социјалистичког реализма и јачање позиције модернистичких елемената у књижевности. Модел социјалистичког естетизма унеколико и послератног модернизма подразумева тенденцију да се обликује књижевност саздана на искуству међуратне модерности, надреалистичких утицаја и европске модерне литературе, сазреле у агону са наметима соцреализма, и остварене кроз развијање форме и естетизма, односно тежње ка аутономности књижевног израза, па и некомуникативности књижевног дела, што, свеукупно, удаљава књижевност од конкретних књижевних тема о човеку у заједници ка апстрактнијим артистичким територијама. Социјалистички естетизам обликован је уз руку водиљу државе која дозвољава модерне садржаје, форме и израз, додуше, само ако они не контрирају идеолошким поставкама и наметима саме државе, што је свакако и даље било идеолошко програмирање. Иронија је и у томе што је модернистичка књижевност, крећући се ка слободи тема и израза, ка развоју естетске димензије дела, ка апстрактнијем приказу, замућенијој и затворенијој симболичности, ка херметичном изразу и формалистичким експериментима, заправо служила идеологији државе тиме што није (привидно) представљала слику света и човекову позицију у комунизму, већ се кретала ка естетичком, апстрактном, метафоричком, симболичком, архетипском, сневаном и подсвесном типу поетског говора,⁷ док је, са друге стране, традиционалнија соцреалистичка књижевност потврђивала идеолошку потку државе и у привидно реалистичком маниру

6 Уп. са: „Борба против социјалистичког реализма представљала је више начелну борбу за слободу стварања у окриљу комунистичког друштва, а много мање борбу за човеково природно право на спонтан и потпуно слободан духовни живот. Ту борбу коју су водили српски интелектуалци благословила је иста она политичка олигархија која је слободу стварања била драстично ограничила.” (Радуловић 2007: 155)

7 Апологијом модернистичког проседеа, тачније оног његовог пола који се протеже ка фантазматичном, сневаном и другим апстрактнијим и комуникативно замућенијим изразима, може се сматрати познати текст Зорана Мишића „Међу јавом и мед сном” (1976: 95–107), прочитан, што није од малог значаја, и на *Изванредном Пленуму Савеза књижевника Југославије* 1954. године.

приказивала идеолошки потраживану слику друштва и човека. Другим речима, држава је усмерила модернистичке писце ка садржајима, поступцима и темама за које је проценила да не могу да угрозе идеолошке темеље друштва, а слично је учинила и са оним писцима усмереним ка реалистичком приказу, упутивши их на обликовање утопијских панегирика. Самим тим, социјалистички естетизам је „дао дела која, у крајњој линији, одговарају нашој бирократији. Она та дела не мора интимно волети, али она јој могу одговорати управо својом неутралношћу.” (Лукић 1968: 199)⁸ Односно, одговарала си јој, пре свега, јер критички нису проговарала о стварности (осим као нужни индиректни коментар о њој). Слобода говора је привидно успостављена, а аутономија уметности није освојена. Ипак, таква ограничена слобода допринела је да се модернистички израз разбокори и допринесе развоју низа различитих књижевних проседа, који су, попут каснијих зрелих традицијских модернистичких трагања, а након њих разних пост-модернистичких и других кретања, имали потенцијал да подрију југословенски комунизам и социјализам на идеолошком плану у годинама и деценијама које су уследиле. Партија јесте уклонила оштрицу критике у модернизму, али, кроз нови обрт историјске ироније, тиме га осудила на креативно трагање, које ће касније отворити нове поетичке путеве, али и могућности да се критичка оштрица књижевности поново обликује и угрози идеолошки пројекат државе. Исти гамбит је КПЈ одиграла са соцреалистичком прозом, чија ће отупљена критичка оштрица, усмерена на приказивање утопијских представа и митомахијских ликова, иницирати касније појављивање стварносне прозе, која је представљала идеолошки трн у догматској визури државе.

Потребно је, наравно, указати и на то да књижевност послератног модернизма никако није само плод идеолошког пројектирања владајућег идеолошког апарата већ пре свега резултат свођења традицијског баланса модерних књижевних трагања српске књижевности која су се усаглашавала са авангардним гласовима прошлости, али и са другим традицијским оквирима, као и природног развоја српске књижевности која се дозивала са искуствима савремене светске књижевне продукције. Међутим, у тренутку када је дозвољена могућност модернистичке књижевности у оквиру социјалистичког друштва, по својој дијалектичкој природи несумњиво тоталитарног и утопијског, децидно су модернистичка поетичка трагања усмерена на тематске оквире, уметничка средства и поступке, као и представљачке облике и типове израза – које је опкрјојила, већ према потреби да очува сопствене идеолошке постулате, и одобрила владајућа партија. У том се рађање велике српске књижевности друге половине двадесетог века, књижевности саздане најпре на модернистичким импулсима исказаним у педесетим годинама прошлог века, може директно везати за самовољу тоталитарног домаћег система који је оптирао за бољу позицију између међународне репрезентације и унутрашње контроле.

8 Низ је „сигнала” којима је владајућа партија одобравала п(р)ојављивање модернистичких поетика, а затим и усмеравала и обликовала њихов жељени опсег, најчешће у излагањима партијских функционера, (каткад и оних највиших, будући да се и сам Тито у неколико прилика огласио на тему уметничких слобода). Овакво партијско програмирање, као и у при односу према соцреалистичкој књижевности, заслужује да буде у посебном раду детаљније посведочено.

Литература

- Алтисер 2009: Л. Алтисер, *Идеологија и државни идеолошки апарати (белешке за истраживање)*, Лозница: Кагрос.
- Барт 1971: Р. Барт, *Књижевности, митологија, семиологија*, Београд: Нолит.
- Барт 2013: Р. Барт, *Митологије*, Лозница: Кагрос.
- Бошковић 1981: Д. Бошковић, *Стиановићева у стору: Стиановићева и сторови о слободи духовног стваралаштва у српско-хрватској периодици 1950–1960*, Београд: Истраживачко-издавачки центар ССО Србије.
- Гројс 2009: Б. Гројс, *Стил Стиљин*, Београд: Службени гласник.
- Деретић 2007: Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд: Sezam Book.
- Иглтон 2017: Т. Иглтон, *Култура*, Београд: Слио.
- Ласић 1970: С. Ласић, *Сукоб на књижевној љевичи 1928–1952*, Загреб: Либер.
- Лукић 1968: С. Лукић, *Савремена југословенска литература (1945–1965): Расправа о књижевном животињу и књижевним мерилима код нас*, Београд: Просвета.
- Манхајм 1968: К. Манхајм, *Идеологија и утопија*, Београд: Нолит.
- Мишић 1976: З. Мишић, *Критика јесничког искуства*, Београд: СКЗ.
- Пековић 1986: Р. Пековић, *Ни рат ни мир: Панорама књижевних полемика 1945–1965*, Београд: Филип Вишњић.
- Радловић 2007: М. Радловић, *Раскрића српског модернизма: Идеолошки и културни контексти српске књижевности 20. века*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Тимченко 1975: Н. Тимченко, Неколико напомена о послератној српској књижевности, Београд: *Савременик: месечни књижевни часопис*, 12, 475–500.
- Хаџи Васиљев 1968: М. Хаџи Васиљев, Теоријски аспекти друштвеног положаја културе у социјализму, Београд: *Социјализам: часопис Савеза комуниста Југославије*, 3, 259–286.

A MODEL OF ACCEPTABLE MODERNISM IN THE POST-WAR YUGOSLAV SOCIALIST SOCIETY – BETWEEN IDEOLOGICAL CONTROL AND POETIC SEARCHES

Summary

This paper presents the concept of ideological programming that the ruling communist government used to shape Serbian modernist literature after World War II. The poetic development of the literature of post-war modernism enabled the modernist renewal of Serbian literature, through the re-actualization of avant-garde poetic elements and through the convergence of Serbian literature with the experiences of modern European literature. Also, the post-war modernist literature was engaged in the process of securing the freedom of artistic speech in the Yugoslav socialist society. However, the ideological programming by the ruling government is noticeable because the post-war modernist writers were focused on the topics, literary methods and procedures, and types of literary speech that primarily explored artistic and aesthetic possibilities of literary expression, thus removing much of contemporary modernist literature far from any real critical reflection on (socialist and utopian) reality.

Key words: post-war modernism, socialist aestheticism, ideological reshaping of literature

Milomir M. Gavrilović

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XVII међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(28–29. X 2022)

Књига II

СРБИЈА:

Све што сте одувек желели да кажете о Србији, а нисте смели...

Лектура и коректура

Ђорђе Ђурђевић

За издавача

Зоран Комадина, редовни професор
декан Филолошко-уметничког факултета

Технички уредник

Стефан Секулић

Штампа

Донат Граф, Београд

Тираж

150

ISBN

978-86-80596-31-0 (низ)

978-86-80596-51-8

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09(082)

82.09(082)

811.163.41(082)

МЕЂУНАРОДНИ научни скуп Српски језик, књижевност, уметност (17 ; 2022 ; Крагујевац)

Српски језик, књижевност, уметност. Књ. 2 : зборник радова са XVII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (28–29. X 2022). Србија: све што сте одувек желели да кажете о Србији, а нисте смели --- / уредници Драган Бошковић, Часлав Николић. - Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет, 2023 (Београд : Донат граф). - 547 стр. : илустр. ; 24 cm

Текст ћир и лат. - Тираж 150. - Стр. 5-9: О књигама са XVII међународног научног скупа Српски језик, књижевност, уметност / уредништво. - Стр. 11-12: О књижевнокултуролошкој књизи са XVII међународног научног скупа српски језик, књижевност, уметност / уредници. - Напомене и библиографске референце уз радове. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-80596-51-8

ISBN 978-86-80596-31-0 (низ)

а) Српска књижевност -- Зборници б) Књижевност -- Мотиви -- Србија -- Зборници в) Компаративна књижевност -- Зборници г) Србистика -- Зборници

COBISS.SR-ID 127739913